

**ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН БААЛУУЛУКТУК
БАГЫТТАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ФАКТОРЛОРУ**

**В СТАТЬЕ ОПИСАНЫ ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
ФАКТОРОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ЦЕННОСТНЫХ
ОРИЕНТАЦИЙ**

**PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF VALUE
ORIENTATIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS**

Аннотация. Макалa баалуулук багыттарынын өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн педагогикалык психологиялык факторлорунун өзгөчөлүктөрү аныкталат.

Аннотация. В статье описаны особенности педагогико-психологических факторов исследования особенностей ценностных ориентаций.

Abstract. The article describes the peculiarities of pedagogical and psychological factors in the study of peculiarities of value orientations. **Түйүндүү сөздөр:** Баалуулук, баалуулук багыттары, жеткиликтүүлүк. **Ключевые слова:** Ценность, направления ценность, доступность. **Key words:** Value, direction value, availability.

Биздин өлкөдө акыркы он жылдыктарда элдин турмушунун ар түрдүү жактарында болуп өткөн түпкү кайра түзүүлөр коомдун экономикалык жана саясий чөйрөсүндө гана эмес, ошондой эле бир кыйла даражада буткул социалдык-маданий кырдаалда да өзгөрүүлөргө алып келди. Кылымдар бою адамдардын жашоосунун жана ишмердигинин, адамдардын дүйнө менен болгон мамилелеринин бүтүндөй системасынын гармониясын аныктап келген көптөгөн руханий, адеп-ахлактык баалуулук багыттары жана мамилелери жоголгон.

Баалуулук багыттары - инсандын айлана-чөйрөгө болгон мамилесин билдирип, өзүнүн жүрүм-турумун көрсөтүп, социалдык жактан таасир этүүгө аракет кылган инсандык сапаттардын бири экендиги талашсыз.

Демек, иш-аракеттер жана мотивдер, адамдарга жана бүтүндөй дүйнөгө болгон мамиле, мунун баары адамдын баалуулук системасынан, анын баалуулук багыттарынан көз каранды.

Адамдын өмүр бою анын баалуулуктары тынымсыз өзгөрүп турат. Учурдагы баалуулуктар системасы жаңылары менен толукталып, өзгөртүлүп, анын натыйжасында инсан өнүгөт жана калыптанат. Акыркы жылдарда жогорку класстардын окуучуларынын турмуш-тиричилик багыттарынын структурасы өзгөргөн сайын, тактап айтканда, инсандык баалуулуктар (башкалардын пикирине сабырдуулук, сезимталдык жана камкордук) прагматикалык баалуулуктарга алмаштырылган (кандайдыр бир пайда алып келген ишкердик мамилелер).

Анткени адам жашоо процессинде ээ болгон баалуулуктарды ага социалдашууларды коомдун өзү өткөрүп берет, улуураак өспүрүмдөрдүн баалуулук багыттарын изилдөө актуалдуу маселе, мунун себептери бар: биринчиден, «баалуулук багыттар» түшүнүгүн чечмелөөдө консенсус жок, чындыгында, анын жообун биз табууга аракет кылышыбыз керек, экинчиден, социалдык-экономикалык, саясий жана руханий өнүгүүнүн өзгөрүшү

менен баалуулуктар башка мааниге ээ болуп, бул адамдардын жүрүм-турумунда жана иш-аракеттеринде түп-тамырынан бери өзгөрүүнү талап кылат жана эң ачык байкалат.

Ошондой эле биздин изилдөөбүздүн актуалдуулугу бул проблеманын ар кандай аспектилерин изилдөөгө арналган макалалардын, эмгектердин жана эксперименттердин көптүгү менен шартталган. Педагогикалык психологдордун изилдөөлөрүндө (А. Маслоу, Т. Парсонс, М. Рокич, В. Собкин, В. Франкл, Ш. Шварц) жана социологдор (В.Г. Алексеева, А.Г. Здравомыслов) баалуулук багыттардын ролун, алардын инсандын ар кандай өзгөчөлүктөрү менен байланышын, өспүрүм курактагы баалуулук багыттарынын динамикасын жана түзүмүн, бирок толук жана толук эмес жогорку класстын окуучуларында баалуулук багыттарынын ортосундагы байланышты абдан аз изилдеген. үй-бүлөлөргө көңүл бурулат.

Психологиялык-педагогикалык адабияттарда бул проблема «баалуулук» түшүнүгүн инсандын компоненти катары, бирдей эмес маанини берген ар кандай мектептердин жана тенденциялардын позициясынан каралат. Психоанализдин негиздөөчүсү З.Фрейд баалуулуктар проблемасына тикелей токтолгон эмес, бирок алар менен өз ара байланышы ачык айтылган, анткени «Мыкты его» аң-сезимсиз да, социалдык жактан да шартталган моралдык принциптердин, этикалык баалуулуктардын сактагычы болуп саналат. жана жүрүм-турум нормалары, ал үчүн белгилүү бир чектерди белгилөө, "Мен" иш-аракеттери жана ойлору боюнча сот же цензуранын бир түрү катары кызмат кылат.

Э.Фроммдун айтымында, ишенимдер жана баалуулуктар инсанга даяр формада берилбейт, алар коомдон пассивдүү кабыл алынбайт, алар чексиз жашоо экспериментинин процессиндеги күч-аракеттин жана интеллектуалдык жетишкендиктердин натыйжасы.

Ар бир адам анын иш-аракеттерин жана сезимдерин жетектей турган баалуулуктарга муктаж. Ал аларды эки категорияга бөлөт:

- а) расмий таанылган, кабыл алынган (диний жана гуманисттик) баалуулуктар;*
- б) реалдуу, аң-сезимсиз (социалдык система тарабынан түзүлгөн). Экинчи топ адамдын жүрүм-турумунун түз мотивдери. Бир жагынан аң-сезимдүү жана натыйжасыз баалуулуктар менен экинчи жагынан аң-сезимсиз жана эффективдүү баалуулуктардын ортосундагы келишпестик өзүн күнөөлүү сезе баштаган адамды талкалайт.*

Ошондуктан, Фроммдун айтымында, адам социалдык маскадан баш тартып, өзүнүн чыныгы муктаждыктарын ачыкка чыгара турган ушундай баалуулуктарды «тарбиялоо» керек, аларды ишке ашыруу анын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Ошентип, З.Фрейддин жана анын жолдоочуларынын теориясы инсандын өнүгүүсүнүн тубаса жана өлүмгө дуушар болгон механизмдерин, ошондой эле инсандын керектөөлөрү менен социалдык нормалардын ортосундагы карама-каршылыктарды кароо менен мүнөздөлөт [2]. Жогорку адамдык баалуулуктардын жөнгө салуучу ролу көйгөйү гуманисттик психологиянын өкүлдөрү тарабынан да коюлган. А.Маслоунун инсан теориясынын борбордук звеносу өзүн актуалдаштыруу – адамдын өзүнүн жеке мүмкүнчүлүктөрүн толугураак аныктоого жана өнүктүрүүгө умтулуусу, бул муктаждыктар иерархиясынын эң жогорку баскычы.

«Баалуулук» түшүнүгү биринчи жолу философияда И.Канттын эскерүүлөрүндө пайда болуп, анда ал моралды (эркиндикти) зарылчылыкка карама-каршы койгон. Тагыраак айтканда, бул көрүнүштү Р.Г. Лотце (19-кылымдын орто ченинде) жана бул түшүнүктү киргизген жана негиздеген ал: «Бул чындыгында жок нерсе, бирок билдирет» (цитата Л.Ф. Ильичев тарабынан редакцияланган философиялык энциклопедиялык сөздүктөн алынган) деп эсептелинет [3]

Баалуулук боюнча окумуштуу Р.Г. Лотце реалдуулукка карама-каршы, ал идеалдуу түзүүчү сыяктуу. [1].

«Баалуулук» деп алар «белгилүү бир социалдык топтун мүчөлөрү үчүн жеткиликтүү эмпирикалык мазмунга жана мааниге ээ болгон, анын негизинде ал иш-аракеттин объектиси болуп саналган же боло ала турган ар кандай фактыны» түшүнүшкөн [3, 456б].

Башкача айтканда, бул кубулушту чечмелөөдө В.Томас жана Ф.Знанецкий баалуулук адамдын кызыгуусун туудурса же кандайдыр бир муктаждыкты билдирсе, адамды коомдук активдүүлүккө түртүшү мүмкүн дешет. Бул интерпретация позитивисттик болуп саналат, анткени ал баалуулук керектөөлөрдүн жана кызыкчылыктардын көрүнүшү деп болжолдойт, ал эми өзүндө ал жок. Мындан тышкары, 20-кылымдын эң ири социологу болгон Флориан Знанецкий «*дүйнөдө нерселерден жана баалуулуктардан башка эч нерсе жок*» [3, 124], ал эми баалуулуктарды негизги звено деп эсептеген, анткени алар адамдын жашоосуна жана анын умтулууларынын калыптанышына алда канча чоң таасир тийгизүүгө жөндөмдүү.

«Баалуулуктар ар дайым адамдын ишмердүүлүгүнүн чөйрөсү менен байланышкан, бирок нерселердин адамдын жүрүм-турумунун логикасына эч кандай тиешеси жок. [3, б. 131].

Бизди кызыктырган түшүнүк тууралуу толук маалымат алуу үчүн орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүнө кайрылдык *С.И. Ожегов* [1], анда «Баалуулук» түшүнүгү «маанилүү жана зарыл нерсе» катары аныкталат [3б].

Албетте, баалуулук катары өзүнүн инсандыгын билүү адамдын коомго багыт алуусунда чоң роль ойнойт, ошондой эле анын ар кандай турмуштук кырдаалдарга ыңгайлашуусуна шарт түзөт. Баалуулук багыттарынын психологиялык аспектилерин, алардын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жана факторлору көптөгөн изилдөөчүлөрдү кызыктырат: Г.Спенсер бул кубулушту натуралисттик психологизмдин позициясынан, Э.Шпрингер психологияны түшүнүүнүн алкагында, инсан өзү "баалуулук" багытты билдирет, ал ан сезим аркылуу дүйнөнү түшүнөт» [3].

Бул маселе боюнча *А.Адлер* да өз пикирин билдирди. Психоанализдин көз карашынан алганда, ал "баалуулуктардын структурасынын негизги компоненттери – бул кемчиликтин ордун толтуруу зарылчылыгы" деп эсептеген [2].

Мектеп окуучуларынын баалуулук багыттарынын өзгөчөлүктөрү кандай? Албетте, бул куракта баалуулук багыттары өзгөчө мааниге ээ.

Көрүнүп тургандай, өспүрүмдөрдүн баалуулук багыттары абдан ар түрдүү. Үй-бүлөнүн бактылуу жашоосу, кызыктуу эмгек, сүйүү, жакшы жана ишенимдүү достордун болушу, ден соолук, ошондой эле адамдык сапаттар: шайырлык, билимдүүлүк, чынчылдык, сарамжалдуулукка көп көңүл бурулат.

Мындай көп түрдүүлүктүн факторлорунун бири болуп балдардын чоңоюп жаткан шарттары, тактап айтканда, бала өзүнүн сапарын баштаган эң маанилүү социалдык институт – үйбүлө болуп саналат. Жогорку класстын окуучуларынын баалуулук багыттарын калыптандырууда үй-бүлөнүн ролу кандай? Азыркы дүйнөдө үй-бүлөнүн ролу, тактап айтканда, балдар менен ата-энелердин ортосундагы мамиле барган сайын маанилүү болуп баратат.

Тилекке каршы, акыркы жылдары толук эмес үй-бүлөлөрдүн саны өсүүдө. Бирок ата-эненин бирөөсү өспүрүмдү тарбиялоо дагы келечектеги өнүгүү дисфункциясынын көрсөткүчү эмес. Бардык карама-каршылыктарга жана толук эмес үй-бүлө өспүрүмдөрдүн инсандыгынын өнүгүшүнө жана жашоо баалуулуктарынын калыптанышына терс таасирин

тийгизет деген пикирдин үстөмдүгүнө карабастан, бир катар авторлор көптөгөн үй-бүлөлөрдө толук эмес тип - кедейликтин көрсөткүчү эмес, тескерисинче: ата-эненин бири (көбүнчө апасы) тарабынан тарбияланган бала коомдук турмушта ийгиликтүү, тез өнүгөт жана коомго жакшы ыңгайлашат. Кээ бир авторлор чыр-чатактар болгон толук үй-бүлөгө караганда, толук эмес үй-бүлө ыңгайлуу шарт экенин белгилешет.

Адабияттар:

1. Круглов Б.С. Роль ценностных ориентаций /Б.С.Круглов// Ценностные ориентации в формировании личности школьника. -1993. №2- С.4-15
2. Мамедова Ж.С. Ценностные ориентации личности в контексте современной перспективы. / Ж.С. Мамедова // Педагогика. -2006.- №6 – С. 121 – 132.
3. Подольская Е.А. Ценностная ориентация личности как предмет социально философского исследования: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. философ. наук, спец. 09.00.01 / Е.А. Подольская; МГУ., 1984. -502 с.